

Szakmai zárójelentés az OTKA által támogatott, 78303 azonosító számú kutatásról

“A késő vaskori kelta elit kutatása” téma két alprogram keretében realizálódott.

1. Régészeti kutatás és tudományos publikáció előkészítése a közép-galliai Bibracte lelőhelyen (Mont Beuvray, Franciaország)
2. Temetőfeltárás és publikáció előkészítése az észak-itáliai Povegliano-Veronese (Olaszország) területén

1. Régészeti kutatás és tudományos publikáció előkészítése a közép-galliai Bibracte lelőhelyen (Mont Beuvray, Franciaország)

A. Kutatási előzmények, célkitűzések

Az ókori Bibracte, mai nevén Mont Beuvray, Közép-Franciaországban, Burgundiában található. A haedusok központi *oppiduma* a Morvan középhegység szívében helyezkedik el, egy vízrajzilag fontos választóterületen a Loire-völgye és a Saône medencéje között.

A lelőhely azonosítása hosszú ideig megosztotta a kutatókat. Eleinte leggyakrabban a civitásszá szervezett törzs római hódítás utáni központját, Augustodunumot (a mai Autun) jelölték meg Bibracteként. Jacques-Gabriel Bulliot, autuni borkereskedő és amatőr régész volt az, aki az Autuntól 25 km-re fekvő Mont Beuvray-n 1867 óta végzett ásatásaival pontot tett a vita végére.

A feltárásokat 1895-től Bulliot unokaöccse, a francia régészet egyik legnagyobb alakja, Joseph Déchelette vette át. Az ásatások 1986 óta immár nemzetközi együttműködés keretében folynak. Eleinte Edinburgh, Madrid és Brüsszel egyetemei vettek részt a francia régészek munkájában, majd 1988-tól Lausanne és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete is. Később további egyetemek kapcsolódtak be a közös programba: Kiel, Bologna, Zaragoza, Ljubljana, Bécs, Lipcse, stb.

A magyar ásatások 1988-ban a Pâturage du Couvent („a kolostor legelője”) teraszán kezdődtek és 2012 augusztusában az előzetes terveknek megfelelően a tudományos bizottság által kijelölt területen lezárultak. A lelőhely elnevezése onnan ered, hogy a terület északi részét, amely a XIV. század óta létező ferences kolostor falain kívül esett, a középkortól kezdve rét borította. Itt, a Déchelette által elnevezett Nagy Kovácsműhely-*insula* felső teraszán, a kolostortemplom apszisánál, nagyméretű építményt találtunk. A kezdetben „központi épületnek” nevezett objektumról kiderült, hogy valójában római típusú arisztokratikus lakóház, tehát *atriummal* és *peristyliummal* ellátott *domus*. Falait meszes habarccsal megkötött riolitdarabokból emelték, a sarkokon és az ajtóknál pedig szépen faragott kövekkel, *opus quadratum* technikával dolgoztak a mesterek. A padló többnyire *terrazzo*-típusú volt, azonban *opus signinum* (ez habarcsba rakott, apróra tört kerámiából áll) is került elő. A tetőfedés jól ismert római elemei nagy számban jöttek napvilágra: *tegulák*, *imbrexek*, valamint palmettás díszítésű *antefixek*. A ház nyugati részét a kolostor gazdasági épületei elpusztították. A *domus* és melléképületei egy *inzulányi* területet foglalnak el, amely hozzávetőleg 5600 m² alapterületű lehetett. Az *insulát* északon és nyugaton utak, keleten *aquaeductus* határolja, délen a kolostor miatt kiterjedése egyelőre nem lokalizálható.

A *domus* területén a mélyásatások 2000-ben kezdődtek meg. Jóllehet, már a korábbi kutatások során nyilvánvalóvá vált, hogy számolni kell a *domus* legutolsó fázisa alatt egy attól némileg eltérő építési periódussal (erre másodlagosan felhasznált épületelemek mellett a középkori beásások kibontása során találtunk bizonyítékokat), az új kutatások mégis váratlan felfedezéssel szolgáltak. A *domus terrazzo* padlója alól monumentális kőépület oszlopcsarnokának maradványai kerültek napvilágra. Jelentőségét mutatja, hogy a porticus *in situ* oszlopmaradványának átmérője 60 cm. 2001-ben a *stylobates* további szakaszai kerültek elő, és egy újabb oszlophelyet is sikerült azonosítani. Alaprajzi sajátosságai alapján az épület bazilikális elrendezésű volt.

Feltárását azonban igencsak megnehezítette, hogy a *domus* és a már említett kolostor később ráépült falai miatt mélyásatásokat kevés helyen lehetett végezni. Az egyetlen szonda, ami az épület keltezéséhez kielégítő mennyiségű és statisztikailag is értékelhető leletanyagot hozott, a *domus atrium*ának zónájában található. Itt ugyanis a *domus*-periódushoz tartozó építési feltöltés alatt épen megmaradt az épület padlószintje. A padló alól, tehát régészeti szempontból zárt rétegekből, 2002 és 2003 között előkerült leletanyag keltezéséhez, a keltező értékkel bíró fémleletek szinte teljes hiányában, a kerámiaanyag adja az egyetlen támpontot.

A leletanyag összetételét vizsgálva szembeűnő volt, hogy a jellegzetesen Augustus-kori típusok hiányoznak, mint amilyen a *terra sigillata*, a vékonyfalú ACO-pohár és a barázdált-, kihajló peremű kancsó. Ez mindenképpen Augustus hatalomra kerülése elé helyezi a leletegyűttest. A *mortarium*, a *terra nigra* és a *presigillata* jelenléte, a lelőhelyre vonatkozó kerámiatörténeti ismereteink alapján a La Tène D2b (Kr. e. 60 /50 és Kr. e. 30) periódusra való keltezést valószínűsíti. Ezt megerősíti az anyagban található La Tène hagyományt követő formák fejlődésének vizsgálata is. Az ásatások során számos stratigráfiai megfigyelésre nyílt lehetőség. Közülük a legfontosabb a *domus* építési rétegeinek Kr. e. 15 körülre való keltezése, ami *terminus ante quem* a bazilika számára. Szintén nagyon lényeges az utóbbi szempontjából a bazilika ÉK-i sarkából, a tűzvész következtében beomlott tetőszerkezet és a padló között feltárt pusztulási réteg vizsgálata. Az ebből származó Goudineau 1 formájú *presigillata* töredék, lyoni vagy Saint-Romain-en-Gal-i műhelyben Augustus-kora előtt készült, használata azonban Kr. e. 30 után is kimutatható. Vagyis az épület pusztulása Kr. e. 30 és 20 közé tehető. Ezt követően a *domus* építésének kezdete Kr. e. 15-nél nem tehető korábbra, míg a zóna elhagyása Kr. u. 15-re datálható, s ez valószínűleg egybeesik Bibracte feladásának időpontjával és lakóinak az újonnan alapított Augustodunum/Autun-ba történt átköltöztetésével. Vagyis a *forum* és a bazilika tervezése és megépítése még a római Köztársaságkorra tehető, míg az azt követő „*domus*-periódus” az Augustus-kor építkezéseivel sorolható.

Végeredményben a bibractei bazilika egyedülálló fontosságú köztársaságkori műemlék: Galliában és a római birodalom nyugati provinciáiban a **legkorábbi** ma ismert ilyen típusú építmény.

A további kutatás a bazilikától keletre és nyugatra folyt. Ezeken a területeken eltérő tudományos problematikával szembesültünk. Az *insula* keleti végében, beépítetlen központi teret körülvevő helyiségsorok kerültek napvilágra a 2005-ös év topográfiai kutatásai során. Alaprajzi párhuzamok alapján itt *forum* jelenlétét feltételezzük.

Az *insula* nyugati részén a bazilika és az *oppidum* főútjának kapcsolata, egyúttal a bejárati zóna került tisztázásra. Ez az ásatás a *domus peristylum*ának maradványait is napvilágra hozta, kiegészítve a háznak az 1990-es években feltárt alaprajzát. Minthogy az alábbi munkálatok legnagyobbbrészt a kutatási program project éveire estek, ezeket lentebb tekintjük át.

A bibractei nemzetközi program előírásainak megfelelően, amelyek betartását tudományos bizottság ellenőrzi, a kiásott leletek tisztítását, rendszerezését, rajzolását és informatizálását az adott évben el kell végezni. Egyúttal a feltárásról tudományos jelentés készül, amelyet az Európai Régészeti Központ publikál.

A feltárásokhoz kapcsolódó természettudományos vizsgálatok jelentős része (archaeozoológia, archaeobotanika, könyersanyagok meghatározása, stb.) az Európai Régészeti Központ keretei között folyik, kivéve a kerámia-anyagvizsgálatokat, amelybe eddig nem kapcsolódtak be specialisták. A korábban szerzett tapasztalatok alapján az ELTE Közéttan-Geokémiai Tanszékével együttműködve kitűnő lehetőség nyílt a Bibracte-i magyar ásatásokon feltárt kerámia-leletanyag természettudományos vizsgálatára. Ennek célja elsősorban annak eldöntése, hogy a régészeti osztályozás alapján kialakított kerámia-kategóriák mennyiben felelnek meg a kerámia-nyersanyagok és technológiai ismérvek alapján kialakítható besorolásnak.

Néhány összefoglaló jellegű publikáció az előzményekhez

A bibractei program általában:

Miklós Szabó (éd.) : L'oppidum de Bibracte (Mont Beuvray, France). Bilan de 10 années de recherches (1996-2005). Acta Archaeologica LIX/fasciculus 1, 2008, 1-152. (Introduction, Conclusion)

Történeti kérdések:

Szabó Miklós: A Haeduusok és Róma. In: *Székfoglalók 2001 (Társadalomtudományok)*. Budapest 2005, 353-376.

A domushoz:

Jean-Paul Guillaumet – Miklós Szabó : Études sur Bibracte-1. (*Collection Bibracte 10.*) Bibracte, Centre archéologique européen. Glux-en-Glenne 2005.

Bazilika és forum:

Miklós Szabó – Lőrinc Timár – Dániel Szabó: La basilique de Bibracte – un témoignage précoce de l'architecture romaine en Gaule centrale. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 37, 2007, 389-408.

Miklós Szabó: La basilique de Bibracte. In: *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres – comptes rendus 2007*, 853-875.

1. ábra. A bazilika rekonstrukciós rajza
(Építészeti rekonstrukció : Timár Lőrinc)

B. Az elért eredmények rövid ismertetése a munkatervnek megfelelően (1-3 projekt-év)

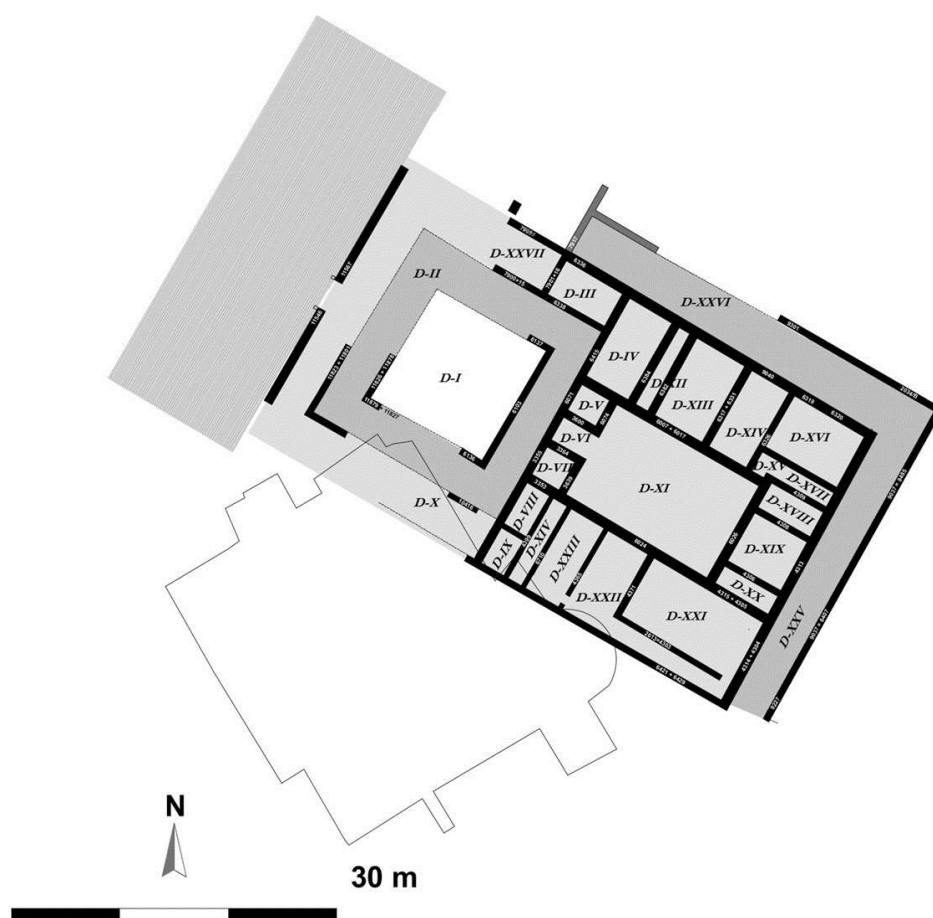
a., 1. projekt-év (2009. április 1. – 2010. március 31.) A kutatási program idején a bazilikától nyugatra, az *oppidum* főútja felé eső zónában folytak a kutatások. Ennek során az előbbi épület szomszédságában porticusokkal övezett udvar bontakozott ki, amelyet nyugaton 3, monumentális gránittömbből faragott lábazat határol. A 2009-es ásatásnak ez volt a kiindulási pontja, nevezetesen az említett főútig húzódó térség, amelynek feltárását középkori és újkori struktúrák nehezítették meg. Munkánk eredményeként kibontakozott a köztér monumentális bejárata, Bibracte főútvárára nyíló kapuzattal és a „nyugati udvart” határoló lábazathoz vezető, minden valószínűség szerint eredetileg fedett bejárati csarnokkal. Az előkerült építészeti elemek alapján különleges architektúrális megoldással számolhatunk, amelynek pontos párhuzama egyelőre nem ismert. Maga a főútra nyíló bejárat a *forum* és a *domus* létezése idején egyaránt használatban volt.

A munkatervben megfogalmazott másik célkitűzés a bibractei magyar ásatások során feltárt kerámialeletek feldolgozására vonatkozik. E tekintetben a 2009-2010-es projektévben igen jelentős előrelépés történt. Francia nyelvű PhD-disszertáció formájában a szintézis elkészült (Szabó Dániel munkája). A kerámia töredékek elemzéséből abszolút kronológiai támpontok vonhatók le, amelyek az építési periódusok relatív időrendjét keltezik. Ezek szerint maga a bazilika Kr. e. 60/50 és 30 között épült, ill. állt fenn, pusztulása nagy valószínűséggel Kr. e. 30 és 20 között következett be. Ezt követően a *domus* építésének kezdete Kr. e. 15-nél nem tehető korábbra, míg a zóna elhagyása Kr. u. 15-re datálható, s ez valószínűleg egybeesik Bibracte teljes feladásának időpontjával és lakóinak az újonnan alapított Augustodunum/Autun-ba történt átköltöztetésével. Vagyis a *forum* és a bazilika tervezése és megépítése még a római Köztársaságkorra tehető, míg az azt követő „*domus*-periódus” az Augustus-kor építkezéseivel sorolható.

b., 2. projekt-év (2010. április 1. - 2011. március 31.) Az ütemtervnek megfelelően folytatódott a Nagy Kovácsműhely *insulájának* feltárása. A 2010-es ásatás fő célja az előző évi kutatások során napvilágra került épületrészek csatlakozási

pontjainak meghatározása, illetve ellenőrzése volt. Ennek megfelelően először a bejárat és az oppidum főútjának viszonyát vizsgáltuk, amelynek során tovább pontosíthattuk az út, a prerómai objektumok és a falazott szerkezetek relatív kronológiáját. A korábbi magyar ásatások folyamán az *insula* északnyugati oldalán már végeztünk hasonló útátvágást. A régészeti megfigyelések összehasonlítása megerősítette a korábbi időrendi megállapításokat.

Az ásatás során előkerült a *domus peristylum*ának nyugati és déli zárófala, ami az alaprajz tisztázása szempontjából rendkívüli fontosságú. A bejáratitól északra fekvő területet a középkorban jelentős mértékben bolygatták, de így is lehetőség nyílt egy falcsatlakozás és egy viszonylag hosszú metszetsfal dokumentálására. Ez utóbbi nagyban hozzájárult az *insula* teraszos kialakításának és építési periódusainak megértéséhez.

2. ábra. A Nagy Kovácműhely insulában feltárt Augustus-kori *domus* alaprajza (Felmérés: Timár Lőrinc)

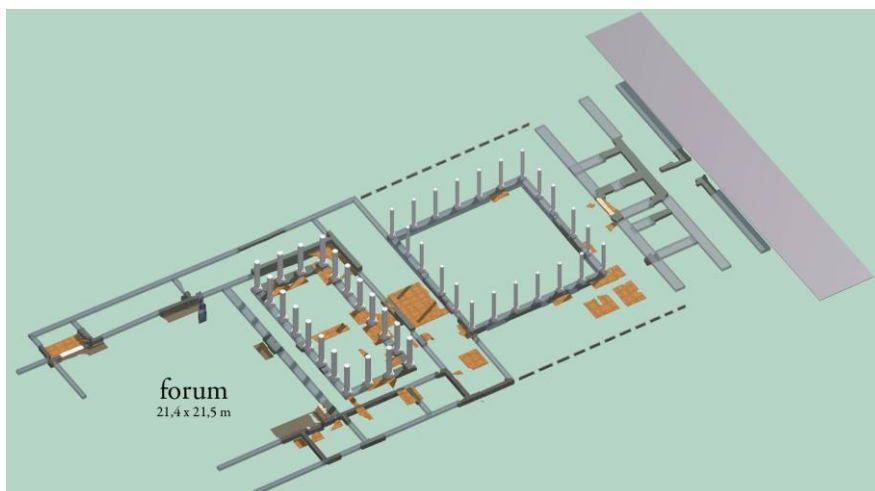
A kutatási programhoz kapcsolódóan készült el a korszak galliai *domus*-típusú lakóházainak összegyűjtése és építészeti értékelése (Timár Lőrinc angol nyelvű munkája). A könyv formájában megjelent kutatási eredmények elsősorban a bibractei *domus* kronotipológiai értelmezésének szempontjából fontosak. A *domus* alaprajzi kialakítását tekintve kora-császárkori átmeneti típust képvisel, ami – régészeti keltezését figyelembe véve – arra utal, hogy az itáliai építészeti tendenciák a romanizáció kezdeti szakaszában gyorsan megjelentek a galliai provinciális lakóházépítészetben.

A kerámia leletanyag tudományos feldolgozását francia nyelvű PhD-disszertáció formájában vizsgáló szintézis (Szabó Dániel munkája) védeése Párizsban a Paris-Sorbonne Paris IV Egyetemen 2011 január 15-én zajlott le. A bíráló bizottság (Armand Desbat (Lyon, CNRS), Thierry Luginbühl (UNIL, Lausanne), Gilles Sauron (Univ. Paris IV) és Borhy László (ELTE)) a jelöltnek a doktori címet a legmagasabb minősítési fokozattal szavazta meg.

c., A 3. project-év (2011. április 1. – 2012. március 31.) A 2011. évben kisebb “célzott” szondákat nyitottunk a *domus* zónájának lehatárolására, deli irányban. Az eredmények elképzeléseinket igazolták. Emellett megkezdődött a kutatási eredmények monografikus publikációjának elkészítése. Ennek kapcsán az 1 hónapos helyszíni kutatómunka alkalmával feldolgozásra kerültek az ásatás stratigráfiai diagrammjai, és ezzel párhuzamosan megkezdődött a leletek elemzése, fényképezése, és adatbázisban történő rendszerezése. Ennek megfelelően elkészült a 2000-2010 közötti ásatások mintegy 1000 stratigráfiai egységből álló Harris-mátrixa, feldolgozásra került 60 antefix, 29 kőtagozat, 9 üvegtárgy, 138 bronztárgy, 30 vastárgy és 40 fibula. Ezekon túlmenően elkészült az ásatáson előkerült pénzek katalógusa is (kb. 500 tétel).

A 2010-2011. projektévben megjelent Timár Lőrinc disszertációja könyv formájában (The Spread of the Roman Domus-Type in Gaul, British Archaeological Reports S2206, Oxford, 2011), amely a galliai római lakóházépítészet azon korszakát dolgozza fel, amely bibractei basilica maradványai emelt Augustus-kori *domus* építésével párhuzamos, így lehetővé válik a magyar ásatások eredményeinek tágabb kontextusban való régészeti-építészeti értelmezése is.

d., 4-5. project-év (2012. április 1. – 2013. szeptember. 30.) Tekintettel a kutatási program meghosszabbítására a poveglianoi leletek restaurálásának tőlünk független okok miatt bekövetkezett elhúzódása miatt, 2013-ban lehetőségünk nyílt a bibractei részprogram folytatására. Ez lehetővé tette a 2012-ben megkezdett munkák (2000 előtti stratigráfiai diagrammok feldolgozása, lelettípusok katalógusának összeállítása) folytatását. A legfontosabb pozitívum azonban a bazilika-periódus szintézisének elkészítése, amely a korábbi szintézisekkel szemben immár a nyugati zónában végzett ásatások eredményeit is magában foglalja. (Előadás formájában bemutatásra került 2013. októberének első hetében Toulouse-ban, a római köztársaságkori építészet galliai kisugárzását vizsgáló konferencián; megjelenése 2014-ben várható.)

3. ábra. A bazilika a bejárat zónával, a *peristylum*mal és a *forum*mal (Axonometrikus rajz: Timár Lőrinc)

Fontos megemlíteni, hogy Szabó Dániel doktori disszertációja könyv formában 2012. nyarán jelent meg az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában. (Dániel Szabó: *L'étude du mobilier céramique des fouilles hongroises de l'Îlot des Grandes Forges*, Eötvös kiadó, Budapest, 2012.) A munka fontosságát illusztrálja, hogy a kerámia töredékek elemzéséből abszolút kronológiai támpontok vonhatók le, amelyek az építési periódusok időrendjét keltezik. Ezek megerősítik, hogy a bazilika Kr. e. 60/50 és 30 között épült, ill. állt fenn, pusztulása pedig nagy valószínűséggel Kr. e. 30 és 20 között következett be.

A részprogram eredményei bemutatásra kerültek a budapesti Francia Intézetben rendezett kiállításon (22 tabló és 200 régészeti tárgy, 2011. június-szeptember).

2. *Temetőfeltárás és publikáció előkészítés az észak-itáliai Povegliano-Veronese (Olaszország) területén*

A., Kutatási előzmények, célkitűzések

Povegliano – Veronese kelta temetőjének feltárása az ELTE BTK Régészettudományi Intézete, az Università di Bologna és a Soprintendenza di Archeologia di Veneto együttműködésében, L. Salzani, a venetói régészeti főfelügyelőség igazgatója, D. Vitali, a Bolognai Egyetem professzora és Szabó Miklós (ELTE) irányítása alatt 2006-2009 között zajlott le, a terepi munka felelősei Nicola Bianca Fábry (Università di Bologna) és Szabó Dániel (ELTE) voltak.

Povegliano-Veronese az Adige és a Mincio folyók között elterülő veronai síkságon található. A terület, ahol fekszik, határzónának számított a venétek és az Észak-Itáliában megtelepedett kelták között. Az 1980-as években megindult régészeti kutatásoknak köszönhető, hogy a terület hovatartozása az utóbbiak, a cenomanusok javára dőlt el. Valeggio sul Mincio temetőjének 33, Casalandri nekropoliszának 111 sírja és a S. Maria di Zevióban feltárt 168 temetkezés döntő többsége a mellékletek alapján a La Tène-kultúrába sorolható, s az ebből következő etnikai definíciót egyértelműen megerősíti az agyagvázák némelyikére leptoninus ábécével bekarcolt kelta személynév is. A „Madonna dell’Uva Secca lelőhelyen 2007 és 2009 között feltárt temető tehát a kelta cenomanusokhoz köthető.

A cenomanusok territoriumát nyugaton az Oglio, keleten az Adige, északon az Alpok, délen pedig a Pó határolta, fővárosuk pedig Brixia, a mai Brescia volt. A Kr. e. 4. század elején az úgynevezett történeti kelta vándorlás során érkeztek Észak-Itáliába, s lettek – Polübiosz szerint (II, 17) – az insuberek, illetve a venetusok szomszédai. Titus Livius úgy tudja (II. 35), hogy Brixia (Brescia) és Verona vidékét foglalták el, míg Sztrabón (V. 1. 9) szerint a henetosok fölött laktak. Plinius (NH III. 130) Cremonát, Ptolemaiosz (III, 1,3) egyebek közt Bergamumot (Bergamo) és Mantuát (Mantova) említi a cenomanusok városaként.

A népcsoport őshazája, ha hihetünk Liviusnak, Galliában keresendő, ahol Caesar is ismert hasonló nevű törzset (B. G. VII. 75). A Loire és a Szajna között, a Sarthe folyó medencéjében, Le Mans (antik Vindinum) központtal a *civitas Cenomanorum* a császárkorban a korábbi etnikai elnevezést örizte.

A poveglianói „Madonna dell’Uva Secca lelőhelyen 2007 és 2009 között feltárt temető tehát a kelta cenomanusokhoz köthető. Összesen 263 temetkezést ismerünk, közülük 52-t 2007-ben, 76-t 2008-ban, míg 2009-ben 60-t ástunk ki. (75 sír

leletmentését 1990-91-ben Salzani végezte.) A leggazdagabb érintetlen sírokra 2007-ben bukkantunk, s a továbbiakban, s ez 2009-re is vonatkozik, a halottal eltemetett mellékletek a korábbiaknál szerényebbek voltak, illetőleg a nagyméretű sírokat – legalábbis azok fémanyagát – általában kirabolták. Ennek ellenére a temető szerkezetére vonatkozóan fontos megfigyeléseket tettünk: csoportok rajzolódni ki, centrális helyzetű „arisztokrata” nagy sírokkal, s a körülöttük lévő szerényebb mellékletű temetkezésekkel. Mindez a Caesar által Galliában leírt cliens rendszerre utalhat. Végeredményben Povegliano nekropolisza mai ismereteink szerint Észak-Itália legjelentősebb temetkezési helye a Kr. e. II-I. századból. Az érintetlenül fennmaradt gazdag sírokból általában száznál több melléklet került napvilágra: fegyverzet (kard, lándzsa, pajzsdudor, balta), női ékszerek (fibulák, csünggők), bronzedények (situlák, serpenyők, kancsók és poharak), agyagvázák (a La Tène illetve a római hagyományt követő edények egyaránt előfordulnak, említésre méltó, helyi edényforma a kisméretű balsarium és a lombardiai, lapított gömbhasú trottola-forma). Érdekes továbbá a gyermektemetkezések nagy száma is. A fegyverzet és az ékszerek többsége a vaskori kelta civilizáció hagyományainak felel meg, a kerámiaanyag viszont jellegzetesen észak-itáliai ízlésirányt tükröz, míg a fémedények döntő többsége római készítmény, s végeredményben a cenomanus közösség fokozatos romanizációjáról tanúskodik. A kelta férfilakosság fegyverviselése a római foglaltság időszakában az ókori történészek által leírt helyzettel magyarázható, miszerint a cenomanus törzs hagyományosan jó kapcsolatok fűzték Rómához, s ezért a senatus a Kr. e. II. sz. elején hozzájárult a fegyverek viseléséhez.

B., Az eredmények rövid ismertetése a munkatervnek megfelelően

a., Az első projekt-évben (2009. április 1 – 2010. március 31.), a munkatervnek megfelelően, megkezdődött a 2007-ben és 2008-ban kiásott leletek restaurálása. Előnyt élveztek a fémtárgyak, mindenekelőtt a vas fegyverek és használati eszközök, amelyek állapota a korrózió miatt a legveszélyeztetettebb, továbbá a bronz ékszerek és az edények. Egyúttal arra is tekintettel kellett lennünk, hogy a legkiemelkedőbb jelentőségű tárgyak hamarosan bemutatásra kerülnek a tervezett vándorkiállítás, illetőleg a poveglianoi múzeum kiállítása keretében. A római bronzedények gazdag sorozata mellett külön figyelmet érdemelnek a plasztikus díszítésű csüngők, a korallberakásos fibulák, az impozáns vaskardok és pajzsdudorok, stb.

b., A 2. projekt-év (2010. április 1 – 2011. március 31.) során a sírok fegyverleletei kerültek restaurálásra és konzerválásra. Munkatervünknek megfelelően elkészült a feltárások összesítő térképe is.

Folytatódott továbbá a leletanyag tudományos feldolgozása. A Bolognai Egyetem (Università di Bologna) és az ELTE BTK Régészeti Intézete közötti megegyezés alapján a magyar fél a sírokban talált fegyverzet, hamvasztott csontanyag valamint egy 40 darabos kerámiaminta petrográfiai illetve tudományos feldolgozását végezte el. A már restaurált fegyverleletek (összesen 21 vastárgy) feldolgozása 2010 júniusában, végleges tárolási helyükön, a Povegliano Veronese-ben található Museo Archeologico di Povegliano Veronese-ben (Villa Balladoro) történt meg. 5 kard, 1 kardkoptató töredékei, 4 lándzsa, 5 pajzsdudor, 3 pajzsfogó, 2 balta és 1 nagyméretű kés vizsgálata történt meg. Ezek a tárgyak a 6a., 24b-c., 37b-c. és 56b. számú sírokból kerültek elő a 2007-es ásatási szezon során. A tárgyak tüzetes vizsgálatnak lettek alávetve. Az észrevételek a tárgyak leírásakor kerültek összegzésre, különös

tekintettel a készítésükkel és felépítésükkel kapcsolatos technológiai megfigyelésekre, valamint külsérelmi (pl. égés), használati, vagy szándékos deformálásukra és a temetkezéshez kapcsolódó tönkretételükre (a legtöbb kard esetében megfigyelhető volt!) utaló jelekre illetve az egyéb sérülések leírására. A tárgyleírások pontos méretadatokkal és a restaurálás utáni fényképes dokumentációval együtt számítógépes adatbázisba kerültek. A fegyverekről 1:1 méretarányú szabadkézi rajzot készítettünk. Ennek a digitalizálása, számítógépes ábrázolása és táblára rendezése (1:4 méretarányban) szintén megtörtént. Az eddig feldolgozott anyag rövid, francia nyelvű előzetes publikációja az „ Antichi popoli delle Alpi” című konferencia-kötetben fog megjelenni.

A birituális temető antropológiai anyagának túlnyomó többségét hamvasztott embertani leletek alkotják. A humán antropológiai anyag analizálását, az egyének nem- és életkor-meghatározását, a dijoni egyetemen elsajátított francia módszer segítségével, az MTA-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoporttal való együttműködésben Tankó Éva végzi. Ennek során a nem és az életkor meghatározása mellett, az emberi hamvak sírbeli helyzetének (egy vagy több csoport) és az eltemetett egyének (egy vagy több egyén) viszonya is vizsgálat tárgya. A feldolgozás jelenlegi fázisában a hamvak elhelyezésének változatosságát, illetve a máglya manipulációjának különböző típusait figyelhetjük meg. A közös hamvasztóhelyre utaló jelenségek (idegen egyén csontjai véletlenül a hamvak közé keveredve), illetve az, hogy a hamvaknak a máglyáról kiválogatva csak egy bizonyos hányada került ténylegesen a sírba, egyaránt kimutatható.

c., A 2011. április 1. – 2012. március 31. közötti 3. projekt-évben olyan sírok fegyver-leletei kerültek restaurálásra és konzerválásra, melyek a korábbi évek restaurálási munkáiból kimaradtak. Összesen: 4 pajzsdudor, 10 lándzsahegy, vagy lándzsapapucs, 10 kard, kardhüvely, vagy annak töredéke és 1 vasnyárs. A fegyverleletek tudományos feldolgozása is folytatódott a rajz és fotóadatbázis bővítésével, bibliográfiai kutatómunkával és analógiák keresésével. A poveglianoi Villa Balladoróban fellépett technikai problémák miatt 2011-ben nem volt lehetőség az időközben restaurált leletanyag feldolgozására, erre legkorábban 2012. júniusában kerülhet sor.

A hamvasztásos temetkezések antropológiai vizsgálatát Tankó Éva végzi. Az előzetes eredmények izgalmas képet festenek a poveglianoi temetőről. A legtöbb gazdag sírban ugyanis több személy maradványait figyelte meg. Külön kiemelendő, hogy több, fegyvermelléklettel rendelkező gazdag temetkezésben azonosított női és gyermek maradványokat.

d., A 4-5. projekt-év (2012. április 1. – 2013. szeptember 30.)

A leletanyag restaurálásának elhúzódása miatt a tárgyak dokumentálása értelemszerűen szintén csúszást szenvedett. Az OTKA keretében megvásárolt fényképezőgép, objektív, valamint kiegészítő eszközök segítségével tudományos precizitású, szakpublikációban felhasználható minőségű tárgyfotók készültek. A tárgyleírások mellett a vizsgált fegyverek súlyát is feljegyeztük.

A sírokba helyezett fegyverek (kardok, umbók, lándzsák) több esetben is kitűnő megtartásúak. A fegyverek némelyikén látható égésnyomok arról tanúskodnak, hogy megégették a halotti máglyát, mielőtt a sírba kerültek. A fegyverek a Középső La Tène (LT C2) és a Késő La Tène (LD1) időszak közötti periódus uniformizált típusaiba tartoznak. Az egykorú észak-itáliai temetkezések leletei jelentik poveglianoi

fegyverek alapvető párhuzamait, a legközelebbiek S. Maria di Zevio és Casalandri nekropoliszaiból kerültek napvilágra.

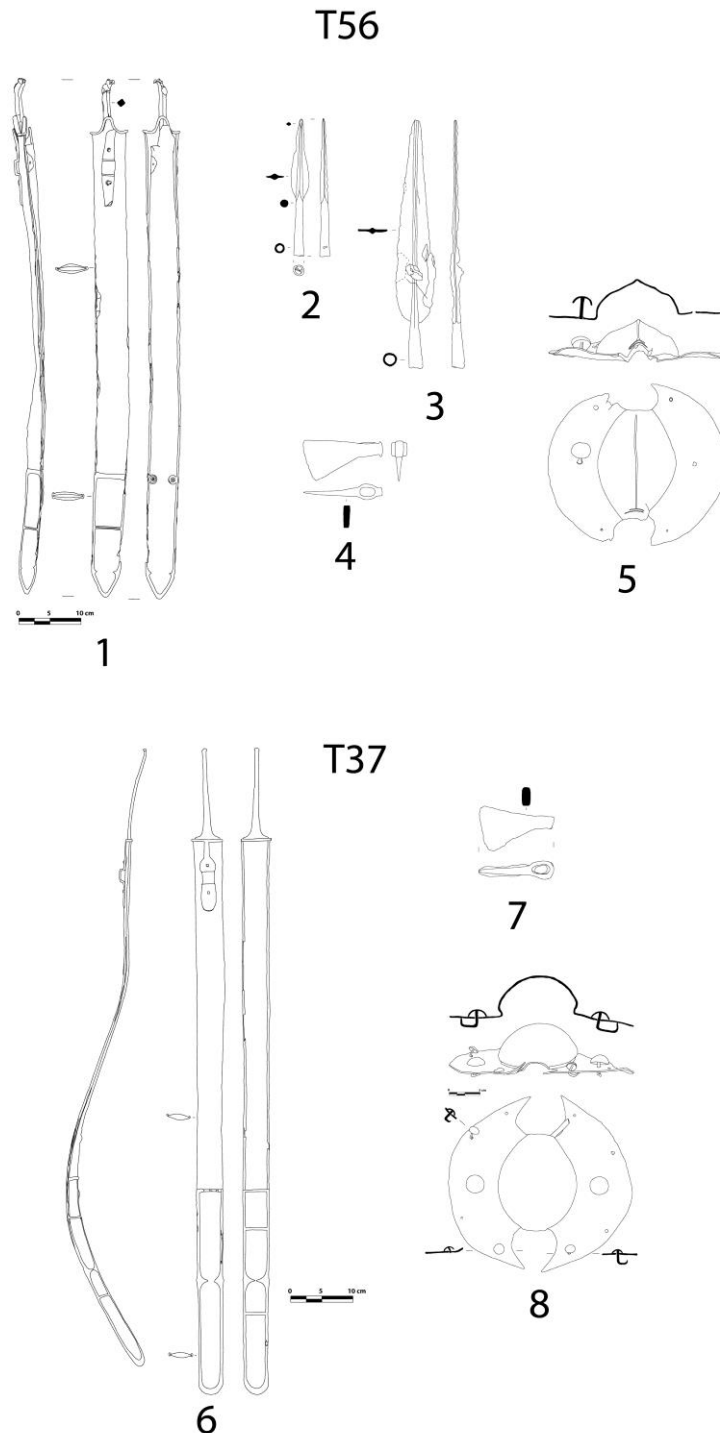
4. ábra. Kardkoptató hátoldalának részletfelvétele a poveglianoi kelta nekropoliszból (56b/118.)
(Fotó: Szabó Dániel)

A sírokban fellelt kardok legnagyobb része hosszú pengével rendelkezik (kb. 80-90 cm), a leghosszabbaké pedig eléri a 100-105 cm-t is (pl. 37b sír, 564-es számú kard). Alapvetően vágófegyverek ezek, amint azt a kardkoptató lekerekített vége is mutatja. Ez a fegyvertípus a Középső La Tène időszak (LTC1) kezdetén jelenik meg, majd a Kr.e. II. század végére keltezett példányok illusztrálják a lovassági használatra szánt típusoknak az evolúcióját. A restaurált darabokon nem látható bonyolult díszítés, leszámítva a 6a sírból származó 658-as számú kard hüvelyén látható finom párhuzamos vonalakkal álló díszítményt. Ugyanebből a sírből származó 47-es számú kard függesztőfülén szintén egyszerű, bekarcolt, párhuzamos vonalak figyelhetőek meg. Ugyanezen a kardon javítás nyomai láthatóak, mivel a függesztőfület, amiről általánosan elmondható, hogy érzékeny eleme a kardhüvelynek, lecserélték. Ez a reparálási módszer nagyon gyakori a kelta kardokon, jól megfigyelhető például a magyarországi, Literről származó példányon. A kardok többségét rituálisan meghajlították, tönkretették (pl. a 24b sírből származó darabot), egyes példányokat kör keresztmetszetű tárgynak (fatörzsnek vagy cölöpnek) feszítve hajlították meg, vannak azonban enyhén deformálódott fegyverek is (pl. 56a sír, 118-as számú kard). A restaurált kardok közül öt a „Guillaumet A” típusba tartozik. Négy az A2-es típusba, ami a La Tène C2 időszakban jelenik meg és a La Tène D2 során tűnik el, egy pedig az A1-es típus archaizáló variánsaként azonosítható.

Povegliano-Ortaia nekropoliszából előkerült pajzsdudorok két csoportba oszthatók a rögzítő lemezek kialakítása alapján: szögletes, illetve lekerekített példányokra. A Gournay-sur-Aronde-i szentély árkáiból előkerült leletek stratigráfiai vizsgálata alapján kijelenthető, hogy a hosszú, szögletes lemezzel ellátott példányok használata megelőzi a lekerekített példányokét. A lekerekített, alul-felül összezárt típusok hiányoznak Povegliano-Ortaia sírmezéjének leletanyagából. A természetes állagromlásra kívül szándékos rongálás nyomai is felfedezhetőek néhány példányon.

Lándzsák esetében is megfigyelhetőek rongálási nyomok, mint például a 24b sírban feltárt 8-as számú, melyen a deformáción kívül égésnyomok is látszanak.

A 37-es és 56-os sírból előkerült 1-1 balta meglehetősen ritka lelet ebben a régióban. Hatalmi jelképként, vagy fegyverként az Alpok délkeleti lábánál fekvő (elsősorban szlovéniai) területeken feltárt harcos-sírokban gyakori. Más területekről nagyon keveset ismerünk funerális kontextusból.

5. ábra. Fegyverleletek a poveglianói kelta nekropolisz 56-os és 37-es sz. sírjaiból

6. (Rajz: Rupnik László)

3. Kapcsolódó kutatások

a., Petrográfiai vizsgálatok

Gherdán Katalin elkészítette a vizsgálatra átadott kerámiák (Povegliano-Veronese kelta temető és Bibracte, oppidum lelőhelyek, 40—40 db minta) fotódokumentációját és makroszkópos leírását, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajz- és Földtudományi Intézetének Kőzettan–Geokémiai Tanszékén Nikon Alphaphot-2 polarizációs mikroszkóppal petrográfiai vizsgálatokat végzett. A vizsgálatokhoz a kerámiaminták harántmetszetéből normál vastagságú (30µm), fedett vékonycsiszolatok készültek. A vizsgálatok során a kerámiákban előforduló elegyrészek minőségi és mennyiségi meghatározását Gherdán Katalin végezte el, valamint részletes szöveti elemzést készített.

Povegliano esetében a vizsgálatok lehetővé tették a kerámiák nyersanyag szempontú csoportosítását, és a felhasznált soványító anyagok jellegéből adódóan mód nyílt a származási hely behatárolására is. A nem plasztikus elegyrészek összetétele alapján a kerámiák többsége (26 minta) helyi, lelőhely közeli (< 10 km) eredetűnek bizonyult, nyersanyaguk helyi alluviális vagy fluvio-glaciális üledék lehetett. A további 14 kerámia esetében négy, egymástól jól elkülöníthető nyersanyagtípust azonosítottunk: 1) eocén Disco-cyclinás, mikrites mészkő, 2) kristályos mészkő, 3) a San Vigilio Oolit formáció kőzetei és 4) mikrites, ősmaradványokat nem tartalmazó mészkő. Ezek a kőzettípusok egymás közelében (néhány kilométeren belül) fordulnak elő a lelőhelytől néhány tíz kilométerre északra húzódó Lessini Alpokban. A kerámiák készítői innen tudták beszerezni ezeket. A kőzettípusok nem keverednek a kerámiákban, egymástól függetlenül használták fel ezeket, ami különböző műhelyek egymás melletti működésére is utalhat.

Bibracte esetében is elkészült a kerámiaminták petrográfiai alapú csoportosítása. A vizsgált kerámiák finomszemcsésék, a származási hely meghatározása szempontjából kevés diagnosztikus ásvány és/vagy kőzettörmelék tartalmaznak. Készítésükkor a korabeli fazekasok az agyagos nyersanyagot iszapolás után használták fel. A fenti tulajdonságoknak köszönhetően ezen kerámiák származási helyével kapcsolatos kérdések megválaszolására további, elsősorban geokémiai (XRF, INAA) és ásványtani (röntgen pordiffrakciós analízis) módszerek alkalmazására lenne szükség. A petrográfiai vizsgálatok eredményeit a MTA X. Földtudományok Osztálya GÁK Tudományos Bizottságának Archeometriai Munkabizottsága előadóiülésén előadás formájában mutattuk be. Elkészült a petrográfiai eredményeket tárgyaló angol nyelvű cikk is, ami közlés alatt áll.

b., A keleti kelta elit kutatása

Az OTKA által támogatott kutatási téma függelékeként a keleti kelta elit vizsgálatát is célul tűztük ki. Ez kezdetben a ludasi kelta temető feldolgozásához kapcsolódott. (A kötet 2012-ben, az OTKA támogatásának köszönhetően jelent meg.) A temetőelemzés kimutatta a vezetőréteg centrális elhelyezkedését a nekropolison belül. A topográfiai szituáción túl, amint ezt más közép-európai temetők leletei alátámasztják, rangjelző értékű tárgyak is napvilágra kerültek a „militarista“-elit temetkezéseiből; aranygyűrű, álfiligrán díszítésű karperec, vésett ornamentikájú kardhüvelyek, stb. Hasonló jelenségek figyelhetők meg a ludasival quasi egykorú sajópetri temetőben. Az utóbbi

lelőhely érdekessége, hogy a nekropoliszhoz tartozó településen a kelták bevándorlását megelőzően az ott élő „szkíta“ őslakosság hagyatéka hangsúlyosan jelen van, míg a sírokra ez nem jellemző. Feltehető, hogy a kelták és a „bennszülöttek“ nem ugyanazt a temetőt használták. A vizsgálatok eddigi eredményei helyet kaptak a ludasi nekropolisz monográfiájában. Az utóbbi kiindulópontja lett a további kutatásoknak. Ezeknek köszönhetően megjelenés alatt áll egy összefoglaló tanulmány az Acta Archaeologicában, amely az ókori írott és a régészeti források szembesítésén alapul, illetőleg egy rövidebb elemzés a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványában.

c., Oppidumok topográfiai kutatása geofizikai módszerekkel

A bibractei alprogramhoz kapcsolódóan 2013. április 22-27. között Czajlik Zoltán és Pusztai Sándor vezetésével kísérleti geofizikai méréseket végeztünk a Pâturage du Couvent zónájában.

A talajradaros felmérés legfontosabb eredménye, hogy az oppidum főútját a „Nagy Kovácsműhely zónájában“ követő helysorsor további két elemét lehetett kimutatni. Ezentúl a vastagabb falra utaló radarjelek alapján az *insula* DNy-i sarka is lehatárolhatóvá vált. A *forum* zónájában a szondázó ásatások által feltárt, a *domus*-periódushoz tartozó falak folytatását, illetve több helyiséget sikerült meghatározni. Ugyanakkor a bazilikától D-re, a feltehetően a *domus* periódusba tartozó konstrukciók alatt egy kb. 10 m széles, minden eddig feltárt épülettől eltérő tájolású épület nyomai mutatkoztak meg, összhangban a magnetométeres felmérés eredményeivel. Végül megemlíthetjük, hogy ugyanitt, a legmélyebb mért szinten hosszú fal nyoma figyelhető meg, amely iránya, elhelyezkedése alapján a forráshoz kapcsolódó, az épületek alatt húzódó vízvezetéknek feleltethető meg.

Báta – Öreghegy topográfiai kutatásában az utóbbi években számos, nemzetközi érdeklődésre is számot tartó előrelépés történt, amelyek közül a legfontosabb a külső sáncvonal műholdas felvételek, illetve légi fotók alapján történő azonosítása volt. 2012-ben a légi felvételek részletes elemzésével egy, a védműre megközelítőleg merőlegesen futó régi útvonal nyomát vettük észre, amelynek a sánccal való találkozásáról 2013 tavaszán Czajlik Zoltán és Pusztai Sándor vezetésével részletes magnetométeres geofizikai felmérést készítettünk. A mérés egyfelől igazolta a légi fényképek alapján kimutatott egykori út létét, másfelől kiderült, hogy nem egy, hanem három, megközelítőleg párhuzamosan futó úttal kell számolnunk, amelyek – logikus módon – épp a védmű előtt találkoznak. Minthogy a sánc, illetve az előtte futó árok különféle közvetett adatok (LT-edényégetőkemence a sánc vonalában, továbbá szórvány kelta kerámia a környezetében) alapján késővaskori, így hipotetikusán az oppidum belső területére vezető utakat is LT-korúnak tarthatjuk.

Budapest, 2013. október 28.

Dr Szabó Miklós

akadémikus